

ԱՂԱՐ ՀԻՆԳ ՀԱՐԻՒՐ ԱՄԵԱԿ ՀԱՅ ՏԱՌԻ

Ս. Է. ՋՅՄ. Ի Ա. Ժ. Ի. Ն.

ՀԱՅ ՈՒԹԵԱՆ ՍԻՐՏՆ ՈՒ ՓԱՐՈՍԸ

Հայերի նւիրական այս սրբավայրը, շրջապատւած պայծառ զրոյցների և վեհապանձ աւանդութիւնների փառքով, մարմնացած չէ այնպիսի մի շինւածքի մէջ, որ արժան լինէր էջմիածնայ—որպէս հայերի տաան և վեց դարեան վշտալի կեանքի, հոգեկան կենտրոնի, ախոյեանի և լուսատւի պատմական դերին: Հայկական ճարտարապետութիւնը, որ ստեղծել էր իր աւերակներով իսկ երեւելի Անիի հոյակապ տաճարը, Գեղարդի վանքը, իր գեղեցկատեա և պանծալի դարդարուն ոճով, ոչինչ չէ տւել հայ ազգի կրօնական Մայր Աթոռին:

Էջմիածնի պարիսպների տակ կանգնել են իրանց բանակներով պարտիկները, յոյները, արաբները, հասել են այստեղ սելջուկ թուրքերը, թամերլանի մոնղոլ հրոսակները, կրկին տաճիկները և կրկին պարսիկները: Իրանց կատաղի աւերիչ ընթացքով այդ ազգութիւններն այստեղ, Հայաստանում, առաջին անգամ փորձում էին իրանց նոր արթնացող ոյժերը, թողնելով այդ խաղաղութիւնից զուրկ երկրում իրանց ներկայութեան դարերով անջնջելի չարւող հետքեր:

Հարազատ իր ազգի վիճակին, էջմիածինն ընկել է նման իր բազմաշարշար ազգի:

Էջմիածնայ վանքի իւրաքանչիւր աւերումից յետոյ, այդ սրբավայրի պատրիարքը թողնում էր նրա աւերակները, մինչև աւելի լաւ օրեր, մինչև նոր խաղաղութիւն. երբ ժողովրդի ձեռքը հաւաքում էր կրկին քարեր և փոշից բարձրացնում էր պատեր:

Վերջին անգամ էջմիածինը աւերւեց 1605 թ.: Շահ-Որբասը մտադիր էր ապահովացնել Պարսկաստանի սահմանները սուլթան Մուրադ Ա-ի յարձակումներից, ստեղծելով մի ժողովրդի երկրի և Տաճկաստանի մէջ: Հրդեհներով այրւած Արթուրեան երկրից ազգաբնակչութեանը քշեցին դէպի Արաքս գետը. պարսիկների արքի հարւածների տակ նա լողալով անցնում էր միւս ափը. իր զոհերի թւի բազմութիւնով. դա պատմութեան յայտնի ամենասարսափելի կոտորածն էր:

Արթուրի Պարսկաստան աքսորւած նոր հպատակները Սպահանը ստեղծեցին, ծաղկեցրին արհեստները, վաճառականութիւնը, բայց չէին դադարում ձգտել դէպի իրանց թողած հայրենի աճիւնը: «Գերութիւնը» բարձրացնելու համար, Արթուրը բերել աւելի էջմիածնից նրա քարերը, մտադրւելով օտար վայրում վերա-

կանգնեցնել աթոռանիստ տաճարը, բայց աւանդ, այդ բարերը յիշեցնում էին միայն հայրենիքի աւերումը: Յուսալով հայերին հաշտեցնել իր հետ, Աբրաամը ոչ մի միջոց չէր խնայում և մահից առաջ քայքայած էջմիածնայ տաճարին ուղարկեց թանկագին մի ջահ: Այդ ջահը կախեցին 1629 թ.: Աբրաամի մահից մի տարի յետոյ, երբ Մովսէս կաթողիկոսը նորոգեց էջմիածնայ վանքը, 1654 թ. աւելացրին հին շինութեանը զանգակատուն, որի երեսը ծածկեցին պորֆիրի սրբառաշ քարերով: Այդ կերպով վանքը պահպանել է մինչև մեր ժամանակ:

Նրա շինութեան մէջ ամեն ինչ վկայում է հաղահայ կատարած գործ: Չէ զգացում ոչ Ասիի որմնագիրների խաղաղասիրտ ոգևորութիւնը և ոչ երևելի Կեղարպը շինողների արտադրած գեղեցկութիւնը:

Եթ անյաղթ իմաստագէտը և Արիստոտելի հիշը շատ կաթողիկոսներ, գրականութիւն հայ (V-դ.) ստեղծող Բագմատեղք հաւաստեց տեղ են նում էջմիածնայ տաճարի պատերի վրայ:

Էջմիածնայ այդ նկարների ազգային պատմական բովանդակութիւնը բոլորովին համապատասխանում է հայկական արարողութեանց բովանդակութեանը, որ համարեա ազատ է ջատագով փառանկեղութիւնից և ճգնաւորական ձգտումից, որ մի շարք աղօթքներով և շարականներով բաց է անում մեր սուսմ աղգային պատմութեան մի երկար ծրար:

Էջմիածնայ վանքի համեմատ կերպարանքը չէ կարող նրա դիւթականութեան կշիռ ծառայել: Էջմիածնայ տաճարի պատմանդանի վրայ բարձրանում է կաթողիկոսի վեհապանծ անձնաւորութիւնը. IV դա-

Հ Ա Յ Կ Ա Զ Ն Ա Ն 1600-Ա Մ Ն Ա Յ Լ Ո Ւ Ս Ա Ռ Ո Ր Չ Ա Կ Ա Ն Գ Ս Հ
Ս. Էջմիածնայ վեհապանի ծաղկեայ դահլիճում:

Տաճարի ներքը զուրկ չէ հրաշաւորութիւնից, բայց արեւստագիտական յիշատակներով չէ փայլում: Հայերը չըստեղծեցին ազգային նկարչութիւն և տաճարի ամենալաւ դարդարանքներն են Փլամանդրեան և խտալական շկօլայի պատկերները—որոնք Հօլլանդիայի և Վենետիկի հետ առևտուր ունեցող վաճառականների ընծաներն են: Բայց իրանց բովանդակութիւնով էջմիածնական նկարներն ունեն զուտ ազգային բնաւորութիւն: Դա Հայաստանի պատմական անձնաւորութիւնների մի պանթէօն է—հալածանաց դարերի, մաքառման դարերի և համեմատաբար կարճատև խաղաղութեան և բարեյաջող դրութեան միջոցների, որ նշանաւոր են գրականական ստեղծագործութեան ոգով, Կաթողիկոս Մեծն Ներսէս և գիտնական Դա-

բում Թագաւորական իշխանութեան հետ մրցելիս, երբ զա թերւում էր հո ղէպի Ասիա, յաղթեց արեւմտական կաթողիկոսը, յենւելով ազգի վրայ: Ազգի ընտրած կաթողիկոսները, մեծ մասամբ, իրանց ժամանակի ամենալաւ մարդիկն էին, իրանց երկրի ձգտումների ամենալաւ արտայայտիչներն էին, հաշտութեան միջնորդներ, ազգին ոգևորողներ և լուսաւորողներ էին:

Այն օրերին, երբ երկրի մէջ կորչում էր աւելի լաւ ապագայի յոյսը, երբ թշնամիների հարւածների տակ հոգեսպառ միայնացած հայ ազգը կարող էր երես դարձնել իր սրբութիւններից և հրաժարւելով իր կուլտուրական ստացւածքներից, մտնել ասիական հրոսակների շարքը, այդ միջոցներին միայն էջմիածինը չէր յոգնում յոյս տալ իր ազգին:

Տ. Տ. ԳԵՈՐԳ Վ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ
ՎԵՀԱՓԱՌ ՆԱԽԱԳԱՀ ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՅՈՐԵԼԵՍՆԻ

ՀԱՅՈՑ ՏԱՌԻ ԳԻՒՏՆ ՈՒ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ

(Քաղաւածք Խ. Յարութիւնեանի «ՀԱՅՈՑ ԴԻՐՈՂ», Իզմիրեան մեղմեակով պատկած ճեմնաւոր աշխատքիւմից)

Ա.

դգերի պատմութեան մէջ գրի սկզբնաւորութիւնըստ վերաբար են աստուածներին կամ այնպիսի մարդկանց, որոնք յարաբերութիւն ունէին աստուածներին հետ, որովհետեւ այդպիսի մի հրաշալի ստեղծագործութիւն միմիայն աստուածների գործը կարող էր համարուել: Օրինակ՝ եգիպտական տաւանդութիւնը գրի սկզբնաւորութիւնը վերագրում է Տաուֆ-ին, որ միւնայն ժամանակ լեզւի և խօսքի տաւաւածն էր, զարգացրեց աստղագիտութեան, երաժշտութեան արւեստները և գտաւ ձիթենին: Բաբելոնական տաւանդութիւնը գրի ստեղծագործութիւնն ընծայում է Օանէս-ին, որ

մի էակ էր՝ կէսը մարդ, կէսը ձուկ: Ըստ չինական տաւանդութեան՝ նրանց գիրը գտաւ Փոհի-ն, մեքսիկացիներն իրենց գրի գիւտը վերագրում են Կետզալկոատլ աստծուն: Իրանական տաւանդութիւնը գրի սկզբնաւորութիւնը վերագրում է Տահմուրաթ արքային, որին յաջողեց գիրը դեքերի ձեռքից կորզել, որովհետեւ թէև բարի ոգիներն արդէն վաղուց գտել էին գիրը, սակայն դեքերի ձեռն ընկնելով՝ անյայտ էր մնացել մինչև Տահմուրաթի ժամանակը: Յունաց գրի գտնողն է հանգիստնում Կադմոսը, որ Փիւնիկիայից է գալիս: Դոթական գրի գիւտը գերմանական տաւանդութիւնը վերագրում է Ուլֆիլաս-ին, թէև յայտնի է, որ Ուլֆիլասը ոչ թէ նոր գտաւ գոթական տառերը, այլ հին գերմանական ըրունէ կոչւած նշանները կատարելագործեց՝ պոկաւորացնելով և յաւանական տարբերներն մօտեցնելով:

Այս տաւանդութիւններից էլ երևում է, որ գրի ստեղծագործութիւնը մի անհատի գործ չէ. մարդկութիւնը շատ փորձերից յետոյ միայն պէտք է կարողանար ձեռք բերել այն, ինչպէս այսօր մեզ համար սովորական է գործել: Գրի սկզբնաւորութեան մասին վերայիշեալ տաւանդու-

րի հետ, որովհետեւ այդպիսի մի հրաշալի ստեղծագործութիւն միմիայն աստուածների գործը կարող էր համարուել: Օրինակ՝ եգիպտական տաւանդութիւնը գրի սկզբնաւորութիւնը վերագրում է Տաուֆ-ին, որ միւնայն ժամանակ լեզւի և խօսքի տաւաւածն էր, զարգացրեց աստղագիտութեան, երաժշտութեան արւեստները և գտաւ ձիթենին: Բաբելոնական տաւանդութիւնը գրի ստեղծագործութիւնն ընծայում է Օանէս-ին, որ

Թիւնները թէև արտաքուստ առասպելներ են, սակայն եթէ մի փոքր խոր զննենք դրանց, կը տեսնենք, որ մօտենում են ճշմարտութեան: Վերցնենք օրինակ եգիպտացոց և յունաց աւանդութիւնները. թէև առասպել է թւում, որ Տաուլթն է գտնում եգիպտական գիրը, լեզուն, աստղագիտութիւնը, երաժշտութիւնը և այլն, սակայն կարող է պատահած իրողութեան ձևակերպել, եթէ ընդունենք, որ Տաուլթ անւան տակ ծածկւած է եգիպտական քրմական դասակարգը: Անկասկած է նոյնպէս, որ փիւնիկեցոց գիրը Յունաստանի փոխադրող Կադմոսը ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ մի նոր կրօն, որ Փիւնիկիայից Յունաստան տարածւեց՝ իր հետ միասին տարածելով նոյնպէս և փիւնիկեան այբուբենը:

Մասնաւորելով մեր խօսքը հայոց գրի մասին, պէտք է ասենք, որ միևնոյն երևոյթն է կրկնում: Մեր պատմութեան մէջ անթափանցելի քօղով է ծածկւած հայոց գրի զարգացման ընթացքը. մեզ անյայտ է թէ՛ երբ ոկսեցին հայերը սեպհական գիր գործածել և երբ զաղարեցին: Միայն այնչափ կարելի է եզրակացնել, որ ունեցել ենք սեպհական առաջգիր, սակայն այս գիրն չորրորդ դարի վերջերին գործածութեան մէջ չըլինելով՝ բոլորովին մոռացւել էր: Ըստ մեր ազգային աւանդութեան՝ հայոց այբբենն էլ գտնուում է հրաշքով. «ոչ քնած ժամանակ, ոչ էլ արթուն»:

Քրիստոնէութիւնը մուտ գործելով Հայաստան, իր հետ միասին ներմուծեց նաև յունական եւ ասորական գիրը և հալածեց տեղական գիրը, որ ամուր կապերով շղթայւած էր կռապաշտութեան հետ: Համարեա պատմական օրէնք է, որ իւրաքանչիւր նոր կրօնի հետ ազգերն ընդունել են նաև նոր գիր. փիւնիկեցոց այբուբենը տարածւեց Յունաստանում Փիւնիկիայից բերւած մի կրօնի հետ, իսլամութիւնը տարածեց ամեն տեղ արաբական նետի կաշւած գիրը. հռովմէական գիրը տարածւեց արևմտեան Եւրոպայում սբ. գրի հետ, ինչպէս նաև ղեանազարի և պալի կոշւած գրերը Հնդկաստանում:

Սակայն յունաց և ասորոց զրբերի տիրապետութիւնը երկար չէր կարող տևել Հայաստանում, որովհետև քրիստոնեայ եկեղեցու եռանդուն պաշտօնեաները չբաւականանալով ազգային կրօնի ոչնչացմամբ՝ ձգտում էին նաև ազգային լեզուն խախտել՝ եկեղեցու պաշտամունքը յունարէն և ասորերէն լեզուով կատարելով: Ազգն

ըմբռնեց այդ գրութեան վտանգաւոր լինելը և դրա առաջն առնելն իր կենսական խնդիրը դարձնելով՝ ամեն կերպ աշխատեց վերականգնել ազգային գիրը, լեզուն և գրականութիւնը: Այս գաղափարով ժողովրդած հայ սերնդի մեծ ներկայացուցիչներն էին Սահակ Պարթեւը եւ Մեսրոպ Մաշտոցը:

Կործեա Նախախնամութեան կարգադրութեամբ է լինում, որ չորրորդ դարի վերջին մասն ունենում են երկու մեծ հայ ներկայացուցիչներ, որոնք իրանց հանճարով և միահամուռ ուժով զուխ բերին այն մեծ գործը, որ ժամանակակից սերնդի իդէալն էր: Այդ հանճարները վերականգնելով հայոց սեպհական գիրը և դրա միջնորդութեամբ տարածելով ամբողջ հայ աշխարհում ազգային եկեղեցու և դպրութեան հաւատարիմ մշակներ, այնպիսի ծառայութիւն արին իրենց հայրենիքին, որ անդուգական է մեր պատմութեան մէջ: Զրպէտք է մոռանալ նոյնպէս, որ քրիստոնէական ուսման տարածման և ժողովրդականացման գաղափարը հայոց գրի վերանորոգման ամենամեծ շարժառիթներէց մէկն էր: Սուրբ Մեսրոպը թողնելով արքունի պալատը, շրջում է Հայաստանի բոլոր անկիւնները և քառասուն և հինգ տարի շարունակ քարոզում և աւանդում է քրիստոնէութեան հետ նաև ազգային գաղափարը, ազգային եկեղեցիով ազգային ներքին կապ է հաստատում և ամեն տեղ զըպրօցներ բաց անում:

Թէ հայ աշխարհը համարեա չորս դար առաջ էր տեսել իր անդրանիկ քրիստոնեայ առաքելներին և մօտ մի դար առաջ ընդունել իսկապէս քրիստոնէական վարդապետութիւնը, սակայն սբ. Մեսրոպը ներկայանում է ոչ թէ միայն իբրև նոր Առաքեալ քրիստոնէական եկեղեցու, այլ նաև իբրև հարազատ զաւակ Հայաստանի: Նրան յաջողեց վերականգնել ազգայնութեան գաղափարը, որ ճնշւել էր քրիստոնէական վարդապետութեան ազդեցութեամբ: Նա կարողացաւ քրիստոնէական գաղափարը կապակցել մայրենի գրի և լեզուի հետ՝ խրախուսելով թէ կաթողիկոսից և թէ թագաւորից: Մայրենի գրի և լեզուի ամբողջ Հայաստանում տարածւելուն մեծապէս նպաստեց սբ. Մեսրոպի և վարդանի դեսպանութեան աջողութիւնը Բիւզանդիոնում: Այս աջողութիւնը պէտք է նկատուի իբրև մեր պատմութեան ամենանշանաւոր դէպքերից մէկը. եթէ որ. Մեսրոպին արգելէր յունաց բաժնի Հայաս-

տանում ևս տարածելու հայկական գիրն ու լեզուն, հասկանալի է թէ այդպիսով առաջացած պտուակտումը որչափ վնասակար պէտք է լինէր նոր սկսւած գործի համար:

Բ.

այ ազգն ընդունելով քրիստոնէութիւնը, ոչ թէ միայն իր հին կրօնը կորցրեց, այլ և նրա ազգայնութիւնն զարգացման ուղին խանգարեց. ազգային բանաստեղծութիւնն ու առհասարակ գրականութիւնը սերտ կերպով շղթայւած էին կրօնի հետ և այդ իսկ պատճառով նոր եկեղեցու պաշտօնեաներն ամեն ճիգ թափեցին դրանց հետքը ջնջելու: Եւ որպէսզի այդ խիստ զգալի չլինի ժողովրդի համար, նրանք հսկայ տեղ նոր և քրիստոնէական գաղափարներ պարունակող երգեր տարածեցին ժողովուրդի մէջ: Մեր եկեղեցական նոր պաշտօնեաները մեծ մասամբ օտարներ լինելով՝ ոչինչ զգացումն չէին կարող ունենալ հայոց ազգայնութեան գաղափարի համար, այդ պատճառով անխնայ ունչացրին այն ամենը, ինչոր կապած էր հայոց հին կրօնի հետ: Նրանք վանքեր և դպրոցներ հիմնելով Հայաստանում, թէև ազգի առաջադիմութեան նպաստեցին, սակայն այդ էլ ի վնաս ազգայնութեան գաղափարի եղաւ, որովհետև այդ հիմնարկութիւններն օտար լինելով՝ դրանց տւած դաստիարակութիւնն էլ օտար էր. տիրող լեզուն ևս ոչ թէ ժողովրդի մայրենի լեզուն էր, այլ յունարէնն ու ասորէնը:

Ահա այդ միջոցին սր. Մեսրոպի վերանորոգած հայ գիրը պատճառ է լինում, որ հայոց մտաւոր զարգացումն ու առաջադիմութիւնը կրկին ուղիղ շաւղով առաջ գայ և այդպիսով շուտով հասնում է հայ գրականութեան ոսկեղարը: Այն ազգը, որ մոռացութեան տալով իր սեպհական հին գիրը՝ մուրացկանութեամբ սովորում և գործ էր ածում յունաց, պարսից և ասորոց տառերը, կարճ ժամանակից յետոյ տէր եղաւ մարդկային մտքի նշանաւոր արտադրութիւններից մէկի, սր. գրքի գեղեցիկ թարգմանութեան, որ շատ եւրօպացի գիտնականների ասելով՝ ամենածիշտ թարգմանութիւնն է և կոչւել է «Թագուհի թարգմանութեանց» թէ՛ սրալի-

սի ընդունելութիւն գտաւ սր. Մեսրոպի գործը հայ ժողովրդի մէջ, կարելի է պարզ տեսնել հայ պատմագիրների խօսքերից. «Ամենայն անձն յորգորեալ փափաքէր յունուան հայերէն գիտութեան, որպէս ի խաւարէ՝ յասորի տանջանացն գերեալք ի լոյսի խնդային»:—Ղ. Փարպեցի:

Ամբողջ ազգը ոգևորւած էր՝ լսելով եկեղեցու բեմից և դասից իր մայրենի բարբառի հրնչիւնները. «Յայնմ ժամանակի երանելի և ցանկալի աշխարհս հայոց անպայման սքանչելի լինէր... անդ էր այնուհետև սրտալիր ուրախութիւն և ակնավայել տեսիլ հայելոյն»:—Կորիւն Սքանչելի:

Հայոց լեզուի և գաղութեան հաստատման ժամանակին նւիրած մեր Սքանչելի Կորիւնի այս գեղեցիկ խօսքերը ճշտիւ համապատասխանում են գերմանական բանաստեղծ Ուլրիխ Փօն Հուտտէնի—որ ժամանակակից էր գերմանական կրօնական մեծ յեղափոխութեան—բացագանչութեանը. «Ո՛վ դար ուսմունքը ծաղկում են, ոգիքն արթնանում, ապրելը զւարճութիւն է»:

Այն ազգը, որ Աստուծոյ տաճարում պէտք է լսէր յունարէն կամ ասորի լեզուով արտասանւած «Հայր մերը» շուտով ունեցաւ յունական ամենաերևելի փիլիսոփաների հեղինակութիւնների թարգմանութիւնը, ամենքն աշխատում էին մայրենի լեզուն սովորել. բազմաթիւ երիտասարդներ դիմում էին Յունաստան, Եգիպտոս և գիտութեան այլ կենդրոններ՝ իրանց ուսման ծարաւը յագեցնելու և հայրենիքի առաջադիմութեան նպաստելու:

Հինգերորդ դարի հայ սերնդի ձգտումը՝ կատարելապէս ուսանել յունաց և ասորոց լեզուները, որպէսզի այդպիսով ծաղկեցնեն մայրենի լեզուն ու գրականութիւնը, կարելի է համեմատել այն շարժողութեան հետ, որ տեղի ունեցաւ Իտալիայում XIV-րդ և Գերմանիայում XV-րդ դարում:

Միջին դարում գերմանական և ռոմանական ազգերը, չընայելով իրենց առանձնայատկութիւններին, ունէին մի ընդհանուր կապ. եկեղեցու կապը միացրել էր բոլորին. լատիններէնը համարւում էր մի ընդհանուր եւրօպական, եկեղեցական լեզու: Հոգեւորականներն ամեն տեղ խօսում և գրում էին այդ լեզուով. ամեն տեղ եկեղեցական պաշտամունքը կատարւում էր լատիններէն լեզուով: Տամսէրոսերորդ դարից ըսկսւում է յոմաց դասական գրածքների ուսում-

նասիրութիւնը և գրա հետ միասին մայրենի լեզուով գրելու ձգտումը: Առաջին փորձերը լինում են Խաւրիայում: Դանտէն, Բօկաչիօն, Պետրարկան հարթեցին այդ շաւիղը. այս երեք հանձարները զարգացրին մի գեղեցիկ բանաստեղծական ու վիպական նոր մայրենի լեզու և գրականութիւն: Խաւրիայի արւեստ խնկարկող սերունդը սքանչանում էր դասական մատենագիրների գեղեցկութեամբ. յունական գիցարանութիւնն աւելի էր հիացնում նրան, քան քրիստոնէական վարդապետութիւնը: Գերմանիան ևս հետեւելով դասական ուղղութեան, ուսումնասիրում է յունարէնը, բայց առաւելապէս հետևում է քրիստոնէական վարդապետութեան: Սբ. գրքի գերմաներէն թարգմանութիւնն ալ ուղղութեան նշանաւոր արգասիքներից մէկն եղաւ: Սբ. գրքի թարգմանութիւնն է առիթ լինում գերմանացոց մայրենի լեզւի հետզհետէ մշակման և գրականութեան ծաղկման:

Հինգերորդ դարի հայ սերնդի բռնած ուղղութիւնը նոյնն էր. հայերէն դպրութիւնն ուսանում էին՝ սբ. գիրքը և եկեղեցական պաշտամունքը հասկանալու համար. յունարէն դպրութիւնն ուսանում էին՝ հայերէն ճիշտ թարգմանելու համար: Հայերէն դպրութիւնը հինգերորդ դարում այնպէս արագ չէր զարգանայ, եթէ անմիջապէս սբ. գիրքը չըթարգմանէր և զըպրութեան նպասակը զխաւորապէս եկեղեցական հեղինակութիւնների ծանօթութիւնը չըլինէր: Հարկաւ, այդ նպատակին հասնելուց յետոյ, հայ դպրութիւնը կանգ չառաւ և իր մէջ առաւ նաեւ պատմական, փիլիսոփայական և գիտութիւնների ուրիշ ճիւղերը:

Քրիստոնէութիւնը մօտ գործելով Հայաստան, իր գոյութեան կուրի մէջ ոչնչացրեց եղածը և տարածեց ժողովրդին օտար՝ ասորերէն և յունարէն լեզուն ու գիրը. այս հանգամանքից առաջացաւ այն անբնական դրութիւնը, որի դէմ մաքառեց հինգերորդ դարի առաջին մասի հայ սերունդը և աջողութիւն ունեցաւ:

Հայոց այբուբենի վերանորոգման հետեանքներն այսպէս համառօտելուց յետոյ, տեսնենք թէ մեր մատենագիրներն ինչպէս են պատմում հայոց գրի «գիւտը»: Սրա համար երեք նշանաւոր աղբիւրներ ունենք. ա). Կորիւն Սքանչելու գրած սբ. Մեսրոպի վարբագրութիւնը, բ). Մովսէս Խորենացու հայոց պատմութիւնը և գ). Ղազար Փարպեցու հայոց պատմութիւնը: Կորիւն

Սքանչելին սբ. Մեսրոպի աշակերտն ու գործակիցն էր և նկարագրում է իր աչքով տեսածը և նականջով լսածը: Մովսէս Խորենացին նոյնպէս ժամանակակից է սբ. Մեսրոպին, նրա աշակերտն է անւանում իրեն, բայց արտասահմանից վերադառնալով՝ այլևս կենդանի չէ գտնում նրան: Մի փոքր յետոյ է գրում Ղազար Փարպեցին հայոց պատմութիւնը, սակայն սա էլ սբ. Մեսրոպի անմիջական աշակերտ Աղանի մօտ էր ուսել և դասւում է Մեսրոպի կրթուսեր աշակերտի շարքը:

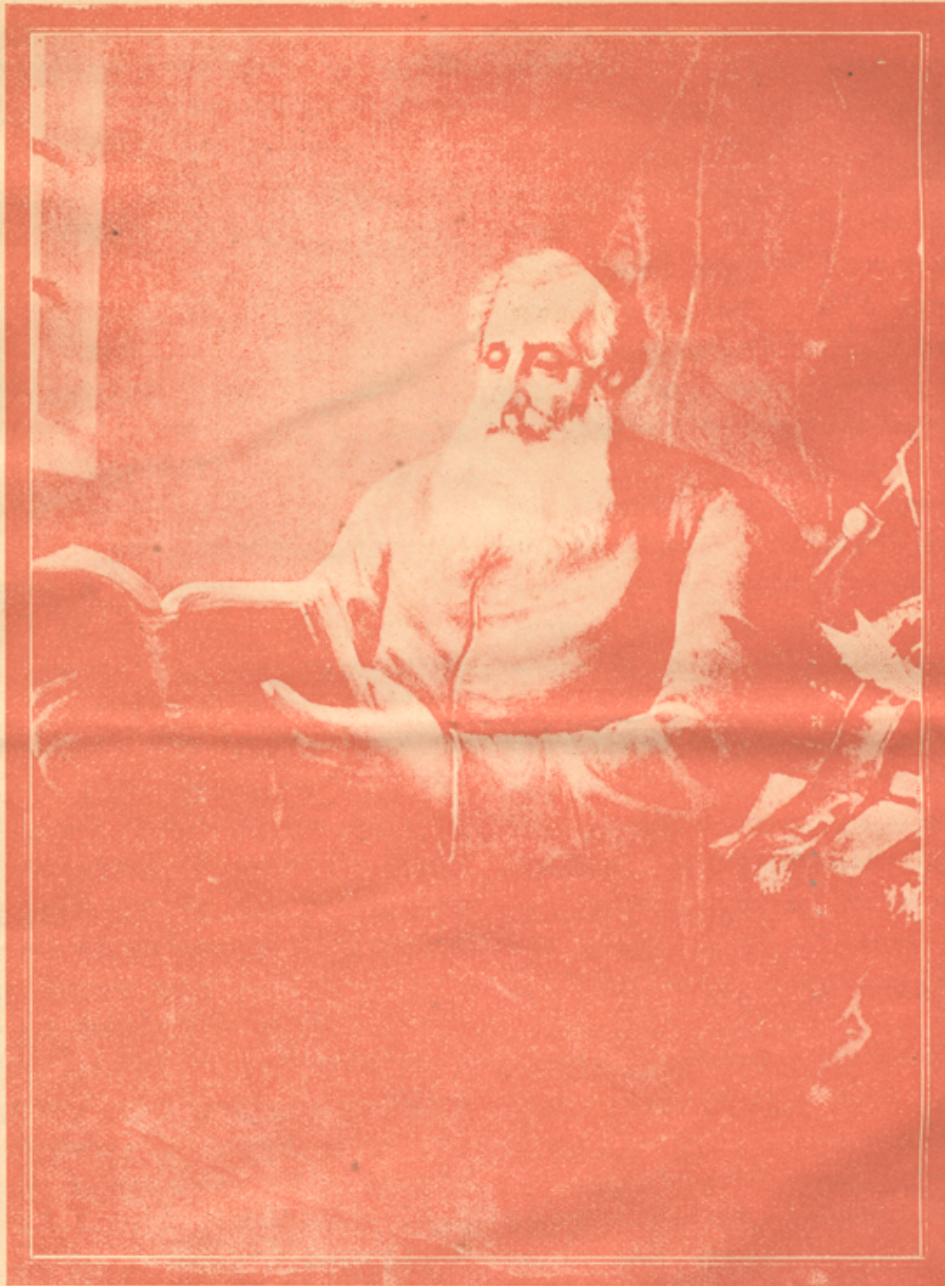
Ահա, այս երեք մատենագիրների տսածներիցն ենք հիւսում հետեւելու:

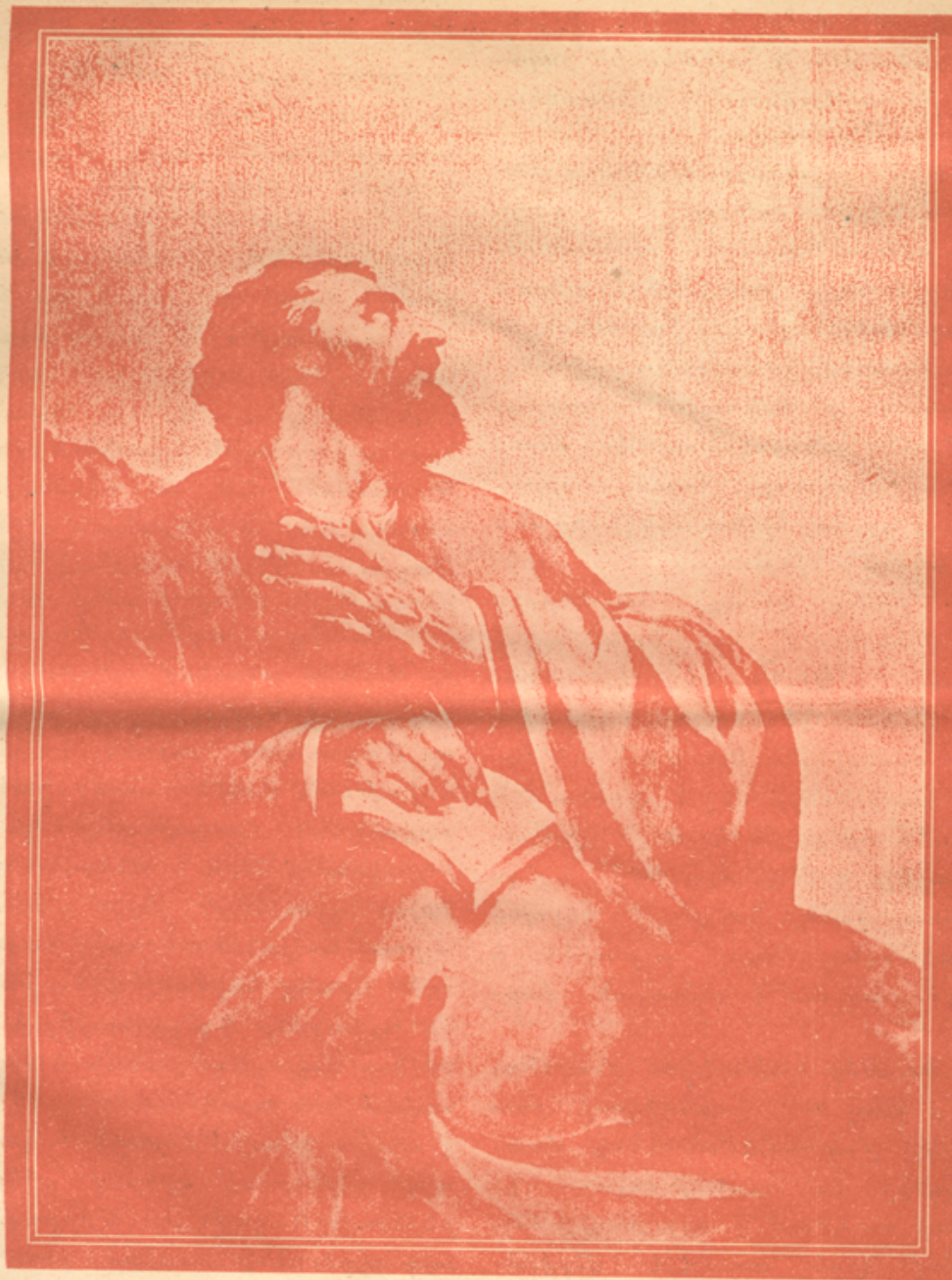
Գ.

արօն գաւառի Հացեկաց գիւղիցն էր սբ. Մեսրոպը, որ կոչւում էր նաեւ Մաշտոց. նրա հօր անունը Վարդան էր: Մեսրոպը մանկական հասակում աշակերտում է Մեծն Ներսէս կաթողիկոսին և սովորում է յունարէն լեզուն ու դպրութիւնը: Ներսէս Մեծի մահից յետոյ պատանի և յունագէտ Մեսրոպը գալիս է Արշակունեաց արքունի պալատը և Խոսրով թագաւորը նրան գինւորական աստիճան տալով՝ արքունի դիւանում քարտուղարի պաշտօնէ տալիս, որովհետեւ այն ժամանակ հայոց թագաւորի գործերը՝ վճիռները և հրովարտականքը ասորի և յոյն լեզուով էին գրւում: Այդ ժամանակ հայոց աշխարհի հազարապետն էր Առաւանը: Մեսրոպն ընդունակութիւն ցոյց տալով գինւորական արւեստի մէջ՝ շուտով սիրելի է դառնում զօրավարներին: Սակայն Մեծն Ներսէսի դաստիարակութեան ազդեցութիւնը նրա սրտում կրօնական կայծեր էր թողել. գինւորական փայլուն ասպարիզում ևս նա զբաղւում է կրօնական գրքերի ընթերցանութեամբ և մի քանի տարի շարունակ անբիժ վարելով քարտուղարի պաշտօնը՝ թողնում է արքունի իր ծառայութիւնը, գինւորական կեանքը, նոյն իսկ աշխարհիկ կեանքը և վանական դառնում:

Այնուհետեւ սբ. Մեսրոպն միայնակեաց կեանք է վարում և իր մարմինը ենթարկում զանազան տեսակ չարչարանքի. նրա համբաւը լսելով՝ շատ երիտասարդներ հաւաքւում են նրա շուրջը և աշակերտում նրան: Այնուհետեւ սբ. Մեսրոպն իր աշակերտներով գնում է Գողթան գաւառը, ուր

Ս. ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՒ

Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ

հեթանոսական պաշտամունքը զեռ շարունակ-
ւում էր: Սբ. Մեսրոպն այս գաւառի իշխան
Շամբիթի օգնութեամբ կարողանում է վերջ դե-
նել հեթանոսական կրօնի պաշտմանը և բարո-
ղում է քրիստոնէութեան սկզբունքները: Գող-
թան գաւառում աջողութեամբ կատարելով ա-
ռաքելական պաշտօնը, սբ. Մեսրոպն այգտեղից
գնում է Սիւնեաց աշխարհը և երկրի իշխան
Վաղինակի օժանդակութեամբ այգտեղ ևս բարո-
ղում ու ժողովրդին հասկացնում է քրիստոնէա-
կան կրօնի ճշմարտութիւնները:

Այս առաքելական շրջադարձութիւնների ժա-
մանակ նա տեսնում է, որ իսկապէս ժողովուր-
դը ոչինչ չէ հասկանում եկեղեցու պաշտօնեա-
ների կարդացածից և ինքը ստիպւած է լինում
կարդացածը թարգմանել հայերէն, իսկ եկեղեցու
սովորական պաշտօնեաները չկարողանալով թարգ-
մանել իրենց կարդացածը՝ իսկապէս աւետարա-
նի բովանդակութիւնն անհասկանալի էր մնում
ժողովրդին: Երանելի Մաշտոցը հոգւով տըրտ-
մում էր, տեսնելով որ հայ երիտասարդները մեծ
աշխատանքով և ահագին նիւթական կորուստնե-
րով մաշում էին իրենց կեանքը հայրենիքից
դուրս՝ ասորոց դպրոցներում, որովհետեւ հայոց
եկեղեցու ծիսակատարութիւնը տեղի էր ունե-
նում ասորոց և յունաց լեզուով, որ բոլորովին
անհասկանալի էր ժողովրդին: Սբ. Մեսրոպն եր-
կար ժամանակ մտածմունքի մէջ է ընկնում և
փորձելով, մանաւանդ որ կային հայերէն նշանա-
գրեր, որոնցով կարելի է սեպհական գրով և լեզ-
ւով ժողովրդի սիրտը շահել: Նա լուրջ կերպով
մտածում է վերականգնել հայոց այբուբենը և
երկար ժամանակ զբաղւում է զանազան փոր-
ձերով:

Երբ Սահակ Պարթևը կաթողիկոս ընտրւեց,
Մեսրոպը շտապեց գնալ նոր կաթողիկոսի մօտ
և յայտնեց նրան իր բազմաժամանակեայ՝ մտա-
տանջութեան խնդիրը: Սբ. Սահակը յայտնում է,
որ ինքն էլ վաղուց մտածում է այդ խնդրի մա-
սին և քաջալերելով նրան ասում է. վերցրու-
րեզ հետ և ուրիշ օգնական բահանաներ, որոնց
ես կընշանակեմ: միասին աշխատեցէք. ուր որ
դժւարանաք վանկերը կարգելիս, բերէք ինձ մօտ
և ես կուղղեմ, որովհետեւ շատ հեշտ է քո ցան-
կացածը գտնել: Սակայն մենք առաջ պէտք է
թագաւորին իմաց տանք այսպիսի մեծ և կարե-
ւոր գործի պէտքը: Ոչ շատ ժամանակ առաջ,
եկեղեցւում այդ խնդրի կարևորութեան մասին

խօսելիս մէկն ասել է թագաւորին, թէ մի դի-
ղում մի եպիսկոպոսի մօտ տեսել եմ հայերէն
նշանագրեր. թագաւորը յիշում էր այդ խօսքերը
և պատմեց ինձ:

Այս խօսակցութիւնից յետոյ սբ. Սահակը
ներկայացնում է Մեսրոպին Վռամշապուհ թագա-
ւորին և պատմում նրա մտադրութեան մասին:
Վռամշապուհն անձամբ պատմում է, որ երբ ինքը
Միջագետքում էր գտնւում, Հաբէլ անունով մէկ
բահանայ յայտնեց իրեն՝ թէ իր ազգական Դանիէլ
եպիսկոպոսն ունի հայոց լեզւին յարմարեցրած
տառեր. սակայն ինքը, թագաւորն անուշադիր
է թողել Հաբէլի ասածը:

Սբ. Սահակն ու Մեսրոպը լսելով այս
պատմութիւնը, ուրախանում են և թագաւորին
շտապեցնում, որ զբաղւի այս խնդրով. որովհե-
տեւ հայոց աշխարհի համար այդ գիւտը մեծ նը-
շանակութիւն ունի և իրեն արքային էլ այդ ա-
ւելի մեծ պատիւ կըբերէ ապագայում, քան թէ
նրա աշխարհային իշխանութիւնը: Այս խօսքերը
թագաւորին մեծ բաւականութիւն են պատճա-
ռում և նա փառաբանում է Աստծուն, որ իր
թագաւորութեան ժամանակ այգալիսի մի մեծ
իրողութիւն պէտք է տեղի ունենայ:

Առանց ուշացնելու Վռամշապուհ թագաւո-
րը Վահրիճ անունով մէկին հրովարտակով ու-
ղարկում է Միջագետք՝ Հաբէլ բահանայի մօտ,
որ թագաւորին յայտնել էր հայոց այբուբենի
գոյութեան մասին: Հաբէլ բահանան ստանալով
արքայական հրովարտակը՝ շտապում է Դանիէլ
եպիսկոպոսի մօտ և անձամբ նրանից սովորելով
հայոց այբուբենը, ինքը գալիս է Հայաստան և
այբուբենը յանձնում սբ. Սահակին ու Մեսրո-
պին: Սրանք հարկաւ ցնծութեամբ ընդունում
են այբուբենը և թագաւորից իրաւունք խնդրում,
որ նոր դպրոցներ բանան և հայերէն այբուբենը
սովորեցնեն աշակերտներին: Վռամշապուհը թոյլ
է տալիս և սբ. Մեսրոպն երկու տարի շարունակ
այդ այբուբենի գրերով գրել-կարդալ է սովո-
րեցնում: Սակայն սբ. Մեսրոպը տեսնելով, որ
այդ այբուբենի տառերը բաւական չեն հայոց
լեզւի վանկերն ու կապերը արտայայտելու հա-
մար, ինքն անձամբ գնում է Միջագետք Դանիէ-
լի մօտ, բայց նոր բան չըգտնելով այնտեղ՝ գնում
է Եգիպտիս հեթանոս ճարտասան Պղատոնից խոր-
հուրդ հարցնելու: Պղատոնն ուրախութեամբ ըն-
դունում է նրան, բայց ինքն էլ չըկարողանալով
օգնել՝ խորհուրդ է տալիս Մեսրոպին գիմել Ե-
պիփանոսին, որ իր նախկին ուսուցիչն էր եղել:

Սբ. Մեսրոպը եղեռնայի եպիսկոպոսն՝ Բաքիլոսի օգնութեամբ գնում է Փիւնիկէ և այնտեղից Սա- մուսատ, որտեղ ապրում էր վախճանւած Եպի- փանոսի աշակերտ Հոռիանոսը։ Այստեղ նա եր- կար ժամանակ և համբերութեամբ աշխատում է իր նպատակին հասնել, այսինքն հայոց այբու- բենը կատարելագործել։ Նրա ջանքերը պսակ-ւում են յաջողութեամբ և իր սուրբ աշով մի- նոր եւ սրանշէլի ծնունդ է առաջ բերում։ ձեա- կերպում է ամբողջ այբուբենի տառերը, նրանց անունները, դասաւորութիւնն ու հնչիւնները կարգի բերում և լրացնում։ Հոռիանոսն այդ այբուբենի տառերին վայելուչ ձև է տալիս՝ ու- ընդելով նրանց երկարութիւնն ու հաստութիւ- նը։ Այս գործում սբ. Մեսրոպին օգնում են յու- նարէն իմացող իր չորս օգնական քահանաները, որոնց անունները հետեւեալներն են։ Յովհանն, Եկեղեաց, գաւառից, Յովսէփ, Պաղանական տանից, Տէր, Խորձէից և Մուէ, Տարօնից։

Սբ. Մեսրոպն իր օգնականներով վերադառ- նում է Հայաստան. ու Սահակը և Վառձապուհ թագաւորը ցնծութեամբ գիմաւորում են նրան Ռահ գետի մօտ և մեծ պատուով ընդունելով՝ տօ- նախմբութիւններ են կազմուս՝ այս նշանաւոր իրողութեան առիթով։

Այնուհետև ամեն տեղ զայրոցներ են բաց անում և բազմաթիւ աշակերտներին նոր գրով հայերէն են սովորեցնում. ամեն մարդ ցանկա- նում էր հայոց լեզուն սովորել և ասորոց ու յունաց լեզուները սովորելու տանջանքից ազատ-ւել։ Բայց դեռ դժւարութիւն կար, որովհետև սբ. գրքի մասերը թարգմանւած չէին։ Սբ. Մես- րոպն իր օգնական քահանաներով չէին վստահա- նում Աստուածաշունչ գիրքը յունարէնից թարգ- մանել, որովհետև այնչափ հմուտ չէին յունա- րէն լեզւին։ Այս դժւար դրութիւնից դուրս գա- լու համար՝ ժողովւում են հայոց աշխարհի բո- լոր աւագ քահանաները, նախարարները, տանու- տէրերը և սբ. Մեսրոպի առաջնորդութեամբ գնում են Վառձապուհ թագաւորի մօտ և այդ- անդ բոլորը միասին աղաչում են սբ. Սահակ կաթողիկոսին, որ յանձն առնէ Աստուածաշունչ գրքի յունարէնից—հայերէն թարգմանելու ծանր աշխատանքը։ Աւագ քահանաներն ասում են սբ. հայրապետին. սբ. Մեսրոպը կարգի է բերել ար- դէն վաղուց գրւած հայերէն տառերը, որի գոր- ծադրութեան համար ոչոք չէր հոգացել և իղուր և անօգուտ աշխատանք էին թափել ասորոց լե-

զոնէն սովորելու, ժողովրդի մեծամասնութիւնը եկեղեցուց դուրս էր գալիս առանց բան հաս- կանալու, իսկ ուսուցիչները յոգոց հանելով և հառաչելով զգնում էին իրանց դուր աշխատան- քի մասին, որովհետև տեսնում էին, որ ժողո- վրդից ոչոք օգուտ չէր քաղում իրանց հոգեկո- խրատներից. այսպէս տեեց, մինչև որ գտնեց խրատներից. այսպէս տեեց, մինչև որ գտնեց գիրը։ Արդ, ինչպէս որ սբ. Գրիգոր Լուսաւորի- չը մեր երկիրը բուսաւորեց բրիստոնէական լու- սով, քեզ է վերապաւաճ, իբրև նրա շառաւի- ղին, լրացնել քո նախնորդի թողած պակասը, Աստուծոյ խօսքը, հասկանալի դարձնելով ժողո- վրդի համար, գուպէտք է թարգմանես սուրբ գիրքը, որովհետև այդ բանը, բացի բեզանից, ո- չոք չի կարող անել Հայաստանում։

Սուրբ Սահակը լսելով թագաւորի, սուրբ Մեսրոպի և մեծամեծների խնդիրը, հոգով ու- ըրախանում է և խոստանում՝ կատարել այդ գոր- ծը. այնուհետև նա գիշեր ու ցերեկ զբաղւելով՝ թարգմանում է հին և նոր կտակարաններն ու մարգարէից զրբերը։

Այս մեծ գործը զուլիս բերելով՝ սբ. Սահա- կը կարգադրութիւն է անում բազմացնել զըպ- րոցների թիւը ու հայոց լեզւով աւանդել և ու- սուցանել Աստուծոյ կենդանի խօսքը, ծաղկուր- դը սկսում է մեծ բազմութեամբ եկեղեցի յա- ճախել՝ հայերէն լսելու սուրբ պաշտամունքը և գիտակցաբար ըմբռնելու սուրբ արարողութիւն- ները։ Եկեղեցիները պայծառանում են, շատա- նում է քարոզիչների թիւը, որոնք ժողովրդին մայրենի լեզւով մեկնում են սբ. գիրքը և հո- գեւոր մխիթարութիւն տալիս նրան։

Այնուհետև սբ. Մեսրոպը նորից սկսում է իր նախկին պաշտօնը, քարոզում է նոր այբու- բենով. նախ գնում է Մարաց կողմերը, յետոյ Գողթան և Սիւնեաց աշխարհը։

Սուրբ Մեսրոպը տեսնելով՝ թէ որչափ բա- րեբար ազգեցութիւն է անում ժողովրդի հոգե- կան կրթութեան վրայ մայրենի լեզւով ու գրով աւանդած բրիստոնէութիւնը, բուն բրիստոնէա- կան ոգով վստահ՝ մտածում է նաև հայոց դրա- ցի և հաւատակից ազգերին այգալիսի մխիթարու- թիւն պատճառել։ Անձամբ գնում է Վրաստան, ներկայանում է վրաց Բակուր թագաւորին և իր միտքը յայտնում նրան։ Բակուրը պատուով ըն- գունում է նրան և ամեն յարմարութիւն տալիս։ Այնուհետև սբ. Մեսրոպը վրացի Ճաղաքի օգ- նութեամբ կազմում է վրացերէն լեզւի այբու-

բենը և նրանց էլ միջոց տալիս՝ իրանց մաշտի
լեզուով ու գրով ուսուցանելու գալոցները և
եկեղեցիներում: Յետոյ իր աշակերտներէջ նը-
կուսին թողնելով Վրաստանում, ինքը գնում է
Աղանք ու նրանց թագաւոր Արաւղէնի և ե-
պիսկոպոսապետ Երեմիայի օժանդակութեամբ
ժողովում է աշակերտներ և ուսուցանում: Այս-
տեղ ևս որ. Մեսրոպին աջողում է Բենիամին
հմուտ թարգմանի օգնութեամբ՝ աղանից լեզւի
այբուբենը կազմել: Այս փորձի աջող հետեանը-
ներն էլ տեսնելով՝ իր աշակերտ Յովնաթանին
թողնում է Աղանից երկրում սկսած գործը շա-
րունակելու, իսկ ինքը վերադառնում է Հայաս-
տան:

Ե

Դ.

րբ պարսից բաժնի Հայաստա-
նում այսպէս աջող տարածում
էր հայոց նոր գիրն ու դպրու-
թիւնը, յունաց բաժնի Հայաստա-
նում՝ երկրի կառավարիչներին ար-
գելում էին հայերէն գրի գործողութիւնը: Սբ.
Սահակն այդ խոչընդոտն էլ վերացնելու նպատա-
կով որ. Մեսրոպին և իր թոռը Վարդանին ու-
ղարկում է Բիւզանդիոն երեք նամակով: Նա-
մակներից մէկն ուղղւած էր Քէոդոս կայսրին,
երկրորդը՝ Աստիկոս եպիսկոպոսին, իսկ երրոր-
դը՝ Անատոլիոս զօրավարին:

Քէոդոս կայսրին ուղարկւած նամակի մէջ
որ. Սահակը զանգատում է յունաց բաժնի Հա-
յաստանի կառավարիչներից, որ իբնն արժանա-
վայել ընդունելութիւն չեն ցոյց տւել և այնքան
ատելութեամբ են վերաբերել, որ մինչև անգամ
սբ. Մեսրոպի կազմած այբուբենն էլ չեն թոյլ
տւել գործադրել. վերջը խնդրում է կայսրից, որ
հրամայի Յունա-Հայաստանի կառավարիչներին,
աւելցունել զմեզ և զվարդապետութիւնս մերս:
Բիւզանդիոնի նամակներում որ. Սահակը Մոս-
րոպին տեսնում է մեր ուսուցիչ և մեր աշխար-
հի ուսուցիչ նշանաւոր տիաղոսով: Բիւզանդիո-
նում դեսպանութիւնն ընդունում է կայսեր
կողմից մեծ պատուով և վերադառնում Հայաս-
տան՝ կայսեր և Աստիկոս եպիսկոպոսի նամակ-
ներով:

Քէոդոս երկրորդ կայսրը Սահակ Գարթնին
գրած պատասխանի մէջ յանդիմանում է կաթո-

ղիկոսին՝ թէ ինչո՞ւ է միացել պարսից թագաւո-
րի հետ և մանաւանդ թէ թրհամարհելով յունաց
գիտնականներին՝ ասորաց է դիմել տառերի գիւ-
տի համար. այդ պատճառով էլ, ասում է կայս-
րը, ես համաձայն էի, որ իմ պաշտօնեաները
արհամարհեցին և թրգելեցին նոր գրքերի մուտ-
քը Յունա-Հայաստանում: Բայց որովհետեւ Մես-
րոպը պատմեց մեզ՝ թէ այդ գիւտը Աստուծոյ
շնորհիւ եղաւ, գրեցինք մեր պաշտօնեաներին, որ
թոյլ տան նորագիւտ գրով ուսուցանելու և Քեզ
էլ պատուով ընդունելու...: Քեզ պատուելու
համար՝ Վարդանին Ստրատելատ կարգեցինք, իսկ
Մեսրոպին առաջնակարգ վարդապետների կարգը
դասեցինք:

Աստիկոս եպիսկոպոսն ևս իր կողմից յան-
դիմանում է որ. Սահակին, որ նա տառերի գիւ-
տի համար փոխանակ Բիւզանդիոն դիմելու և
Յովհան Ոսկերեքանից խորհուրդ հարցնելու, ա-
սորական գիտնականներին է դիմել. ասկայն նոյն-
պէս ուրախութիւն է յայտնում, որ վերջը հոգ-
ւոյ շնորհիւ է տեղի ունենում այբուբենի գիւտը,
և յայտնում է, որ կայսեր հրամանով իրաւունք
է տրւում որ. Սահակին՝ նոր դպրութիւնն ու-
սուցանելու Յունա-Հայաստանում:

Այս թոյլտուութեան հիման վրայ սբ. Մես-
րոպը վերադառնալով յունաց բաժնի Հայաստան,
անմիջապէս ամեն տեղ դպրոցներ է բաց անում
և նոր այբուբենով գրել-կարդալ սովորեցնում:
Մէկ գաւառում աջողութեամբ առաջ տանելով
գործը՝ իր աշակերտներին կարգում է տեսուչ-
ներ, իսկ ինքը գնում է մի ուրիշ գաւառ՝ նոյնը
շարունակելու:

Միւս կողից առաջ էր դնում թարգմանու-
թեան գործը. Յովսէփ և Եգնիկ Կողբացի աշա-
կերտներն ուղարկւում են Միջագետքի Եդեսիա
քաղաքը, որպէսզի սուրբ հարց գրւածքները
թարգմանեն հայերէն և ըբբեն. որանք նամակ-
ներ ստանալով, թէ որ. Սահակը և Մեսրոպը ու-
րիշներին պէտք է Բիւզանդիոն ուղարկեն նոյն
նպատակի համար, անմիջապէս թողնում են Ե-
դեսիան և ուղևորւում Կ. Պոլիս: Սբ. Մեսրոպի
Ղևոնդ և Կորիւն աշակերտները բարի նախան-
ձով լցւած դէպի իրանց ընկերները, իրանք ևս
շտապում են գնալ Բիւզանդիոն նրանց մօտ.
նոյնն են անում և Յովհան ու Արձան աշակերտ-
ները, որոնք վաղուց ուղարկւած էին, բայց Կե-
սարիայում մնալով՝ ուշացել էին: Սրանք բոլորն
էլ սիրով ընդունւում են Բիւզանդիոնում և ու-

սուճնասիրելով յաւնարէն լեզուն ու գրականութիւնը՝ թարգմանութեամբ են պարապում:

Շփեսոսի ժողովից յետոյ, երբ մեր թարգմանիչները վերադառնում են Բիւզանդիոնից, իրանց սուղեղիչներին, սբ. Սահակին և Մեսրոպին, գտնում են Տարօնի Աշտիշատում և ներկայացնում են ժողովի կանոններն ու սբ. գրքի ստոյգ օրինակները:

Այսպիսով այբուբենի գիւտով ամբողջ Հայաստանում մի նոր կեանք է սկսւում. թէ մանուկները և թէ չափահասները ծովորում են իրենց մայրենի լեզուն և վերջինիս ժիշոցով հասկանում աւ կարդում են եկեղեցական գրքւածքները: Գրական շարժումը մի նոր ոգի է առաջացնում ազգի մէջ և բոլորն էլ միահամուռ ձգտում են հոգևոր միութեան. ազգային գաղափարը կենդանութիւն է ստանում և քաղաքականապէս երկուսի բաժանւած երկրում աւ ժողովրդի մէջ հաստատուն միութեան կապ առաջացնում, որի տնդրոժեշտութիւնը շուտով պէտք է երեար: Ասորական ազդեցութիւնն ու դպրութիւնը հետզհետէ տեղի է տալիս, աւելանում է յունական դպրութեան ազդեցութիւնը, բայց այս հանգամանքը այլ ևս վտանգաւոր չէր կտրող լինել. ազգային գիրն ու գրականութիւնը սբ. Սահակի և Մեսրոպի տաղանդաւոր աշակերտների շնորհիւ շուտով արիւն ու մարմին դարձաւ հայ ժողովրդի համար, այս պատճառով և յունական գիտութիւնը միմիայն ազգային գրականութեան բարգաւաճմանը կարող էր ծառայել:

Սբ. Սահակ Պարթևը յիսուն եւ մէկ տարի բեղմնաւոր կերպով վարելով կաթողիկոսական ծանր պաշտօնը՝ քաղաքական շատ դժւար հանգամանքներում յաւերժ յիշատակ անուն թողեց նաև հայոց մատենագրութեան մէջ՝ ամեն կերպ նպաստելով և մասնակցելով՝ թէ նոր այբուբենի կազմակերպութեանը և թէ սբ. գրքի թարգմանութեանը: Հայ եկեղեցին նրան սրբերի դասը կարգեց և հայ ժողովրդին էլ իր անմահ որդոց մատենանի մէջ ոսկէ տառերով գրոշմեց Սահակ Պարթևի անունը:

Սբ. Սահակը վաթճանկեց 438 թ. նաւասարդ ամսի վերջին օրը, իր ծննդեան տարեդարձին: Նաւասարդը մեր նախնեաց հաշուով տարւայ առաջին ամիսն է և համապատասխանում է օգոստոս ամսին:

Ամբողջ հայութիւնը դառնապէս սգալով իր հանճարեղ և մեծ կաթողիկոսի մահը՝ արքայա-

կան պատիւներով թաղում է նրա թանկագին աճիւնը Աշտիշատում. որ կաթողիկոսական կալւածք էր:

Հայաստանի այդ լուսաւորիչ աստղի ընկնելուց յետոյ կաթողիկոսական տեղապահ է կարգւում սբ. Սահակից յետոյ հայութեան ամենամեծ հեղինակութիւն ունեցող հոգևորականը, սբ. Մեսրոպը: Սահայն հաղիւ վեց ամիս անցաւ և ահա ընկաւ նաև երկրորդ պայծառ լուսատուն, հայ աշխարհի ուսուցանող սբ. Մեսրոպը, որի մատին մեր մեծ պատմաբանը, Մովսէս Խորենացին ասում է. «գերազանցեց այն ժամանակի բոլոր աւաքինի մարդկանցը»:

Սբ. Մեսրոպը վաթճանկեց Վաղարշապատում, մեհեկան ամսի 13-ին. մեհեկանը համապատասխանում է փետրւարին:

Սուրբ վարդապետի աշխարհային ճաշարներն ամփոփելու համար վէճ է ծագում. ամանք ուղղում են նրա նշխարները թաղել իր ընազաւառ Տարօնում, ամանք Գողթն գաւառում, ուր նա բարազել էր առաջին տեղում, ամանք էլ ուղղում էին Վաղարշապատում թաղել. բայց յողթն է հանդիմանում հայոց աշխարհի հազարապետ Վահան Ամատունին, որ սրբի մարմինը չքեղ հանդիսաւորութեամբ տանում է իր սեպհական Օշական գիւղը և այնտեղ գետնին յանձնում:

Թէ որչափ աւաքինի և սուրբ մարդու հրուշակ էր վայելում սբ. Մեսրոպն իր ժամանակակիցների մէջ, պարզ երևում է Մովսէս Խորենացու այն վկայութիւնից՝ թէ ազատ խաչի նշանով լոյս շողաց այն տան վրայ, ուր երանելի հոգին աւանդեց և Օշականի ճանապարհին լուսոյ այդ շողքը շարունակ դազողի վրայ էր, մինչև գերեզման իջնելը:

Օշական գիւղը, ուր ամփոփւած է սբ. Մեսրոպի մարմինը, գտնւում է Էջմիածնից գէպի հիւսիս, մօտ երկու ժամ հեռաւորութեամբ Վաղարշապատից. Մայր Աթոռի սեպհական կալւածական գիւղերից մէկն է և մօտ 300 տուն բնակիչ ունի: Սբ. Մեսրոպի գերեզմանի վրայ հայոց հազարապետ Վահան Ամատունին մի հոյակապ եկեղեցի էր կառուցել, 1639 թ. նորոգեց Ֆիլիպպոս կաթողիկոսը: Իսկ այժմեան փառահեղ, սրբատաշ քարից շինած, առճաքը կառուցեց երջանկայիշտակ Գէորգ Դ. կաթողիկոսը՝ 1879թ.: Եկեղեցու սեպանի վէմ քարի տակ դսնուող այրի մէջ է ամփոփւած սբ. Մեսրոպի, մեր ազգա-

յին գրի ու գրականութեան հիմնադիր խնկելի ածիւնը:

Տասն եւ հինգ դար շարունակ որքան արցունք է թափուել այդ սուրբ հողակոյտի վրայ, որքան սիրտ յուզել, որքան ծունկ չորել եւ որքան շրթունքներ են շփուել այդ ամբողջ հայութեան հետ անքակտելի կերպով կապած, անմոռանալի շիրիմին: Ո՛րչափ տարբեր զգացմունքի արտայայտութիւններ են եղել այդ արցունքները՝ նայելով թէ որ դարում եւ ի՞նչ ժամանակ են ցօղել դրանք սրբի դամբարանը: Կայ արցունք ուրախութեան եւ ցնծութեան, կայ նա՛վ վշտի ու թշուառութեան:

Սբ. Սահակի եւ Մեսրոպի անունները հինգերորդ դարի սկզբից մինչև մեր օրերը անբաժան մնաց հայ գրականութիւնից եւ դարձեալ անբաժան կը մնայ, մինչև որ վերջին հայն հայկերէն «ախ»-ով կրփչէ իր վերջին շունչը:

Իս. Յարութիւնեան

ՀԱՅՈՑ ԽՐԻՄԵԼՆ ՀԱՅՐԻԿԸ ՕՃԱԿԱՆՈՒՄ

Վանդոյժի, Հայդուժի արիւն-արտասուքով թաթախած փայլուն գրչի հեղինակ Հայոց Վեհափառ Հայրիկը ս. Մեսրոպի Օջական այգում մտքով թռել է իր Վասպուրականը...

Վասպուրականի Արծիւը մտորում է վերածնել Մեսրոպի դարը:

Հայոց հայրենասէր կաթողիկոսի մտորումները

Վասպուրականի Արիւծը Օջականում:

դարաւոր այս կաղնին է միայն ըմբռնում, բայց այդ վեթիւարի կաղնին էլ յանկարծ գետին է տապալում, երկնքին հասնող գազաթը խոնարհում երկրին եւ կարծէք ծնրաչօք ինքն էլ մեռնում, հէնց այն օրն ու ժամին, երբ անվահեր Վասպուրականի Արծիւը երկինք է սաւառնում:

Եւ այս առասպել չէ, այլ փաստ ու իրողութիւն:

Եւ զեւե տաւում են, թէ մեր օրերում հրաշքներ չեն կատարւում:

Բացատրեցէք ընութեան այս գաղտնիքը: Բացատրեցէք այս զուգատիպութիւնը:

Իսկ մինչև ընութեան հրաշալիքների ու գաղտնիքների բացատրելը, եկէք իրականացնենք հայրենասէր Հայոց Հայրիկի մը տորումները, եկէք ընկած դարաւոր կաղնու տեղը կառուցանենք մի լուսատու փարոս:

Տ.

ՕՇԱԿԱՆ ԳԻՒՂԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍԵՐԱՆԸ

Աջ ծայրին ս. Մեսրոպի գերեզմանը, որի վրայ կառուցւած է հոյակապ եկեղեցին:

Քիւղն ունի մօտ 300 տուն:

Պ Ա Ն Ծ Ա Լ Ի Ն Ա Խ Ն Ի Ք

Արևելքի հին ազգերի մէջ փոքր սգգ ենք համարուել, բայց մեր մէջ չկեղել են մեծագործ անձեր, գալափարների հերոսներ, անարիւն ու արիւնոտ նահատակներ, որոնց իշատակն անմեռ, գործերն անմահ, ունչը ոգևորիչ ու կենդանարար են յղել ազգի համար դարէ դար:

Ներսէս Մեծ. Պարթևական սըր-տազնագոյն կաճառի մէջ մի շողար-կակ դէմք. իր պապի՝ Մեծ Լուսա-ւորչի պէս հաւատով հօր, այլ ա-ւաւել հայրենաշունչ ու հայրենա-սէր. Ժամանակակից անարժան հայ Յազաւորի արատաւոր գործերի արդար դատաւոր ու սաստիչ, պա-ռակտուած նախարարների խրատիչ, երկիցս Հայոց թագաւորների խոր-տակուած զահը վերականգնող: Հայ ժողովրդի խելական հայր ու ան-նման հայրապետ: Քրիստոնէական

մարդասէր, ազատական գաղափար-ների մարմնացնող. ուրուկների հա-մար՝ ուրկանոցների հիմնադիր, աղ-քատների համար աղքատանոցների շինարար ձեռք, որը ու այրիների համար՝ որքանոցների կազմակերպող, պանդուխտների և ճամբորդների համար վանքերի և օթեանների կա-ռուցանող, հայ եկեղեցու ծիսականն ու քարոյականը կազմակերպող և իրաւամբ Մեծ անունը ժառանգած յետնորդ դարերից, գաղափարի նա-հատակներից մեծագոյններից մինը: Եւ նա, որ իւր հայրենիքին անմա-հուծեան շունչ փչեց, անարժան թագաւորի ապերախտ ներշնչումով թունամահ եղաւ անարգ դաւադրի ձեռքով: «Տխուր դէպք մը, որուն ամօթը՝ դարուց հեռաւորութիւնը չէ կորցած փարատել» ասում է մի րանասէր: Սակայն իր «մարգարէ-ների կոտորող, առաքեալներին քարկոծող ազգ չար և վատը» ան-կարող եղաւ Մեծն Ներսէսի պան-ծալի անունն ու գործերը սպանել, որոնց շողերը ընկնում են դարերի և մեզ վրայ Գ-րդ դարու հեռաւո-րութիւնից:

Մովսէս Խորենացի. Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի հոգուց ծնած, սըր-տիցը բեկուած լուսազոյն աշակեր-տը, Հայոց ազգի անդրանիկ պատ-մութեան հայրն ու հեղինակը, հան-ճարեղ հիմնադիրը հայ ազգի ինքնաճանաչութեան, «Հայոց աշ-խարհի լոյսն ու փառքը», Հայ աղ-գի ցաւոտ օրերի աղեկաւոր ողբեր-գակը անարժաններին դատող մեռ-րակը:

րոպէ Նրանց գերեզմանի վրայ ըն-կած սրտաբեկ հառաչանքով ողբաց հայ զոյգ լուսաւորների հանգչիլը. «աւանդ զրկանացս, աւաղ թշուառա-կան պատմութեանս»:

Իր աննման ընկերների հետ հա-լածուեցաւ տղէտ հոգեւորականներից, «ստախօս արեղաներից», որոնց ձեռքից ազատուելու համար, ինչ-պէս աւանդութիւնն է ասում, ան-յայտութեան մատնեց իրեն, մու-րացկան դարձաւ խորը ծերութեան օրերում. ցերեկները մախաղն ու-

սին գեղեցիկ շրջում հաց ու ձէթ էր մուրում, գիշերները լերան մի այրում ձէթի ճրագի լուսով «Հայոց պատմութիւնն էր գրում»:

Մակայն նախանձոտ ու քինախնդիր սուտ հոգևորականների հալածանքը չարատաւորեց Խորենացի Մովսէսին, որ ցայսօր Եւրդ գարու ոսկեղէն գրականութեան ծաղկավառ դաշտից ժպտում է ամէնմի գիտակցող հայի:

Անանիա Շիրակացի. էւրդ դուրը դարդարող մեծ գիտնական, երգակի թուագէտն (մաթեմատիկոս) ու աստեղագէտը, ականաւոր Տիգրիկոս «մեծ վարպետի» արժանաւոր աշակերտը, որ իր հայրենիքում թուական գիտութիւնները տարածող մեծ ուսուցիչն եղաւ, որին իր արժանաւոր մեծ նախնեաց նման հայը դուռն ապերախտութեամբ վարձատրեցւոյ Քէպէտ ու ոչ որ եղև շնորհակալ իմոց աշխատութեանս, ասում է նա, զի ոչ յիրեն Հայքս իմաստ կամ գիտութիւն, այլ ծոյլը են և ձանձրացողը»:

Գրիգոր Նարեկացի. Ո՞վ չէ լսել այդ հոգեշունչ անունը, Քր հայ գիւղացին է, որ Ժ-դ դարից ցայսօր ուխտի չի քնացել Նարեկացու ուխտատեղին, մոմ չի վառել «Ս. Նարեկի» այդ սքանչելի աղօթագրքի առաջ, արցունքներով ու յուսով չի կանչել Ս. Նարեկացի դու իմ մուրազը ասա:

Անձևացեաց Խոսրով եպիսկոպոսի որդին Գրիգոր ծնաւ 951 թուականին, Նարեկայ վանքի իմաստուն առաջնորդ Անանիա վարդապետին աշակերտեցաւ: Այնտեղ իր վարքի որբութեամբ ու անարաբաղաճաւորութեամբ նա մի մարմնաւոր հրեշտակ երևաց, իսկ իր գիտութիւնովն ու հանճարովը ժամանակի ամենա-

յայտնի հանճարներից մինը, ասում է բանասէրը:

Բացի իր չնաշխարհիկ «Նարեկից», որի մէջ փայլում է որպէս ինքնամփոփման, կրօնական մաքրողութեան մեծ փիլիսոփայ, անօրինակ հոգեբան, սքանչելի բանաստեղծ, նա գրել է «Ապարանից խաչի պատմութիւնը», Աստուածածնի ներբողը, «ճառի գովեստ Առաքելոց» «ի Սուրբ Յակոբն», «Երգերգոցի մեկնութիւնը» և այլն:

Գանի մեծ է հանճարը, այնքան հզօր տգէտների նախանձն ու ատելութիւնը: «Նարեկացու հանճարն ու սրբութիւնը իրեն դէմ հանեց ժամանակի տգէտ ու ինքնահաւան գլուխները, որոնք մինչև Անի գնացին Կաթողիկոսին բողոքելու, Նարեկացուն ամբաստանելու, նրա միաբանասէր եռանդը յանցանք համարելով»: Սակայն հանճարն ու առաքինութիւնը մարդկային չարու-

թեամբ չեն բծաւորում, ամօթապարտ չարերը միայն խղճահարութիւն շահեցան իրանց սև հոգիների համար:

Ներսէս Լամբրոնացի. Ազնուական արիւնից սերտած ու ազնիւ, լամբրոնի Օշին Իշխանի և Ներսէս Շնորհազու եղբոր աղջկայ՝ Բարեպաշտ Շահանդիստի որդին, այնքան գեղեցիկ ու վայելուչ մարմնով, նոյնչափ պերճ մտքով ու հոգով, որոնց շնորհիւ Բիւզանդիոնի կայսեր, Անտիոքի իշխանի ուշադրութիւնն էր գրաւել: Ուսաւ ժամանակի բարձրագոյն ուսումները, բայց իւր ծնուցաց և աշխարհի փառքից երես դարձնելով Սիւռայ վանքը մտաւ, վանական դարձաւ, իր հանճարի ոյժովը 23 տարեկան հասակում Տարսնի եպիսկոպոսութեան աստիճան ստացաւ: Մեաւով և Սիւռայ վանքի առաջնորդ:

Իր կեանքը գրաւոր երկասիրու-

թեանց նուիրեց, որոնց քանակն ու որակը հիացմունք շարժեցին ժամանակի հայութեան և օտար գիտնոց մէջ: «Ատենաբանութիւնը» «Պատարագի Մեկնութիւնը», Սուրբ գրքի բազմաթիւ մասերի «Մեկնութիւնները» «Ճառերը» «Բերթոգական գրածքները», «Ս. Գրիգոր Նարեկացու վարքը» «Ութն Խորհուրդների մեկնութիւնը» և այլն, ահա այն անխորտակելի յուշարձանները, որ Լամբրոնացին իր անմահութեան համար կանգնեցրաւ իր հանճարովը:

Նախանձի չար լեզուից ազաւ չմնաց և Լամբրոնացին: Նրա վրայ բողոքեցին Թագաւորին, կամենալով զրկել տալ նրան պաշտօնից, լռեցին նրա կայծակնացայտ լեզուն: Բայց այդ շնորհահոս լեզուն աւ Լամբրոնացու անմեղութիւնը կարողացան ջախջախել ժառայած բանասարկութիւնը և էլ տւելի աւտելի դարձնել սուր հոգիները:

Ահա այն պանծալի նախնիք, որոնց պատկերների շուրջը իրենց մեծ գործերից հիւսած պսակը դրի թոյլ ու հակիրճ խօսքերովս Որոնց մէջ Լուսաւորչի հաւատն է վառուել, Յիսուսի մարդասիրութիւնն է բորբոքել, Ս. Սահակի ու Մեսրոբի հայրենասիրութիւնն է հրդեհել ու ջերմութիւն տուել ցուրտ տգիտութեամբ կարկամած հայութեանը:

Իցիւ թէ հայութիւնս խաւ հայ եկեղեցին մեր բոլոր պանծալի նախնեաց պատկերները մոռացութիւնից ու փոշիներից հանէր, ներանց շուրջը, նրանց մեծ գործերի նկարագրութիւնը դնէր ու հայ տղաների սեղանի վրայ դնէր, որ հայութիւնը գիտակցէր, տաքանար ու

ինքզինքը չարամարհէր օտար մըթին զաղանաշատ անտանների ճամփան բռնելով:

Բննիկ վարդապետ.

ԴԱՅԻՆ ՄԵԾ ՅՈՒԵԼԵԱՆ

ՆՈՐԻՆ ՎԵՋԱՓԱՐՈՒԹԵԱՆ

Տ. Տ. ԳԵՈՐԳ Ե.

ՍՐԲԱՋԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ՀՈՎԿԱՆԱՌՐՈՒԹԵԱՄԲ ԵՒ ԹՈՅԼՏԻՈՒԹԵԱՄԲ

Մ ր ա զ ի ր

ՏԱՐԵՐԻ ԳԻՒՑԻ 1500-ԱՄԵՆԱԿԻ ԵՒ ՏՊԵՐՈՒԹԵԱՆ 400-ԱՄԵՆԱԿԻ

ՏՈՒՆԱՍՏՐՈՒԹԵԱՆ

Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ր Դ Ը

Ս. ԷՋՄԻԱՄԵՆՈՒՄ

Ուրբաթ՝ հոկտեմբերի 11-ին, երեկոյան ժամը 5-ին, Նորին Վեհափառութիւնը պատգամաւորների և ամբողջ միաբանութեան ուղեկցութեամբ՝ հանդիսաւոր թափօրով իջնում է Մայր Տաճար՝ ներկայ լինելու ս. Թարգմանչաց յիշատակին կատարելիք նախատեսակին:

Շաբաթ՝ ս. Թարգմանչաց տօնին, հոկտեմբերի 12-ին, առաւօտեան ժամը 8-ին հանդիսաւոր երթ Նորին Վեհափառութեան Տ. Տ. Գեորգ Ե. Կաթողիկոսի Օշական ուղեկցութեամբ ամբողջ միաբանութեան և պատգամաւորների:

Պատարագ (ժ. 10-ին) ս. Մեսրոպի գերեզմանի վերայ:

Հոգեհանգիստ գրի և տպագրութեան վաստակաւորների յիշատակին, պատգամաւորների բանախօսութիւններ:

Ճաշ (ժ. 2-ին), ուղերձների ընթերցում:

Կիրակի՝ հոկտեմբերի 13-ին, ժամը 9-ին, Մայր Տաճարի իջման սեղանի վրայ հանդիսաւոր պատարագ և տպա Հայրապետական մաղթանք:

Պատարագից յետոյ՝ ժամը 12-ին ձեմարանում ցերեկային երգեցողութեամբ և երաժշտութեամբ:

Ճաշ՝ ժամը 3-ին, հեռագրերի ընթերցում:

Ծանօթ. Շաբաթ և կիրակի երեկո-

Շաբաթ և կիրակի երեկոյան ժամը 7-ին և երկուշաբթի առաւօտեան 10-ին՝ ձեմարանում գիտական ընթերցումներ և խորհրդակցութիւն ուղղագրութեան խնդիրների շուրջը:

ՀԱՅՈՑ ԲՈՂՈՐ ԹԵՄԵՐՈՒՄ

Շաբաթ, հոկտեմբերի 12-ին, ս. Թարգմանչաց տօնի օրը՝ և երեկոյան գաւի, պարոցական ամբողջ կազմի, և ազգային հաստատութիւնների ներկայացուցիչների և աշակերտութեան ներկայութեամբ՝ հանդիսաւոր պատարագ և բացատրութիւն երկու մեծ տօնների պատմական նշանակութեան:

Հոգեհանգիստ գրի և տպագրութեան արեւստի վաստակաւորների յիշատակին:

Կիրակի՝ հոկտեմբերի 13-ին, հանդիսաւոր պատարագ և տպա Հայրապետական մաղթանք նոյն կազմով:

Նոյն օրը՝ տեղական պայմաններին նայելով, կազմակերպել գրական և երաժշտական ցերեկային կամ երեկոյին՝ երեկոցական և այլ ազգային հաստատութիւնների պաշտօնատար անձանց ներկայութեամբ: Հանդէսը բանալ «Հայր մեր»-ով և ս. Թարգմանչաց կամ ս. Էջմիածնի շարականով:

Ծանօթ. շաբաթ երեկոյան ուժեղ ցածր ճիւղերում երեկոցական հանդէսները կարող են կատարուել մի կամ մի քանի երեկոցներում՝ տեղական

ԾՐԱԳԻՐ ՏՈՒՆԱՄԵՐՈՒԹԵԱՆ

Թ Ի Յ Լ Ի Ս ՈՒ Մ

1. Հոկտեմբերի 6-ին քաղաքիս բոլոր հայ եկեղեցիներում ս. պատարագից յետոյ կըլինին քարոզներ յազգային մեծ տօնի մասին:

2. Հոկտեմբերի 11-ին քաղաքիս բոլոր հայ գրող-ընթերցողներում դասաւանդութիւնը աւարտում է 3-րդ դասից յետոյ, ապա ուսուցիչները բացատրում են ամբողջ աշակերտութեան մեծ տօնի նշանակութիւնը:

3. Հոկտեմբերի 12-ին ս. Թարգմանչաց տօնին Վանաց աւագ եկեղեցում մատուցում է ս. պատարագ քաղաքիս ամբողջ հոգեւոր դասի ներկայութեամբ: Պատարագիցն է Աշոտ Կալիկոսոսը: Պատարագից յետոյ կը կատարուի հոգեհանգիստ հայ գրի և տպագրութեան վաստակաւորների յիշատակին: Երեկոցում ներկայ են լինելու քաղաքիս բոլոր հայ և պետական գրող-ընթերցողներ, աշակերտութիւնը և հայ ուսուցչական դասը: Հրաւիրում են ներկայ լինել հայ ազգային և կուլտուրական հաստատութիւնները, հայ վաճառականութիւնը, արհեստաւոր դասը իր գործակներով և ամբողջ հայ ժողովուրդը:

4. Հայոց Դրամատիքական Ընկերութեան նախաձեռնութեամբ Արտիստական թատրոնում տեղի կունենայ ձրի ներկայացում հայ աշակերտութեան համար:

5. Երեկոյան 8 ժամին Թիֆլիսի Ժողովարանում տեղի կունենան տօնին նւիրուած դասախօսութիւններ:

6. Հոկտեմբերի 13-ին, Վանաց աւագ եկեղեցում մատուցում է ս. պատարագ ամբողջ հոգեւոր դասի և վերոյիշեալ բոլոր հաստատութիւնների և ժողովրդի ներկայութեամբ: Պատարագիցն է Թեմ. Առաջնորդը: Պատարագից յետոյ կը կատարուի Հայրապ. մաղթանք: Ապա հանդէսը Վանքի աւագ եկեղեցում երեկոցական թափօրով կուղևորուի դէպի Ներսիսեան դպրոցի նոր շէնքը:

Դպրոցի դահլիճում հանդէսը բաց կանի Թեմի Առաջնորդը մի բանախօսութեամբ:

Հանդէսին հրաւիրուած են լինելու պետական բարձրաստիճան պաշտօնեաներ և քաղաքիս բոլոր կուլտուրական հաստատութիւններ ներկայացուցիչներ:

Հրաւիրուած օտարազգի հիւրերի համար կըլինի բանախօսութիւն ռուսերէն լեզուով:

Հանդիսին կընդունուին շնորհաւորութիւններ տօնի աւերթով:

Դպ. Հոգաբ. նը ներկաներին կը հիւրասիրի թէլով:

7. Նոյն օրը երեկոյան Թիֆլիսի Ժողովարանի դահլիճում տեղի կունենայ բանկէտ:

8. Հոկտեմբերի 14-ին Արտիստիք Թատ. երեկ. 8 ժ. լինելու է տօնին նւիրուած ներկայացում՝ կենդանի պատկերներով:

Անաղճօր՝ Մեղրայ